

DOI: 10.31866/2616-7581.6.1.2023.277884

УДК 394.24:398.332.4(477):[784.4:784.077-057.875

РЕКОНСТРУКЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ НОВОРІЧНИХ ОБРЯДІВ У ТВОРЧОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО КОЛЕКТИВУ

Раїса Цапун^{1а}, Валентина Сінельнікова^{2б}

¹ заслужений діяч мистецтв України, доцент, доцент кафедри музичного фольклору;
ORCID: 0000-0003-2229-1868; e-mail: tsapunraisa1958@gmail.com

² кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри музичного мистецтва;
ORCID: 0000-0001-9488-270X; e-mail: valentinasinelnikova@ukr.net

^а Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, Україна

^б Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Анотація

Мета дослідження – висвітлити український новорічно-карнавальний обряд «Маланка», який на сьогодні найкраще зберігся в Карпатському регіоні, насамперед на буковинській та галицькій частині Гуцульщини; схарактеризувати основні елементи обрядового дійства та здійснити його реконструкцію з використанням етнографічних джерел, зібраних студентами кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури (нині РДГУ) на межі 1980-х – 1990-х років. **Методологія дослідження.** У процесі пошуку й аналізу відповідної літератури застосовано музично-теоретичний та джерелознавчий методи. В процесі збору фольклорно-етнографічного матеріалу щодо стану збереження традиції «маланкування» застосовано польові методи, зокрема інтерв'ювання, спостереження та ін. з подальшою первинною обробкою матеріалів в умовах польової фольклорної експедиції, розшифровкою (транскрибуванням), архівуванням матеріалів та безпосередньою репетиційно-сценічною виконавською реконструкцією. Для обґрунтування висновків використано порівняльно-аналітичний метод. **Наукова новизна дослідження.** У статті розкривається роль та значення новорічно-карнавального обряду «Маланка» та його вплив на формування духовної культури у студентському колективі. **Висновки.** В українській традиційній культурі такий новорічно-карнавальний обряд, як «Маланка», дає змогу усвідомити єднання людини та природи. Це свято, по своїй суті, відображає світогляд українців, підкреслює їхню самобутність та своєрідність серед інших слов'янських народів. У минулому воно виконувало роль цензури моральних норм, вчинків і поведінки членів селянської громади. На жаль, досліджуваний об'єкт вже перейшов до явищ розважальної постановочної карнавально-маскової культури і втратив свою глибинну семантику. Тому так важливо здійснювати реконструкцію цього зразка духовної культури давніх слов'ян, щоб не перервати зв'язок між культурою далеких пращурів і сьогоденням.

Ключові слова: календарний фольклор; обрядове дійство; фольклорний ансамбль; зимова календарна обрядовість; «Маланка»; реконструкція

Вступ

Відомості про побутування традиційних звичаїв та обрядів українського народу (зокрема зимового циклу) знаходимо у наукових працях багатьох дослідників календарної обрядовості. Чимало фольклорно-етнографічних джерел (наукових та науково-популярних) надають описи новорічно-карнавального обряду «Маланка». Однак, констатуємо наявність певної інформативної бази щодо цього обрядового дійства, зазначимо, що на сьогодні воно залишається недостатньо вивченою ділянкою у царині календарно-новорічних науково-дослідних студій та сучасних реконструкторських фольклористичних практик.

Мета

Метою статті є висвітлення своєрідного новорічно-карнавального обряду «Маланка», характеристика основних елементів обрядового дійства та перші спроби його реконструкції з використанням етнографічних джерел, зібраних студентами кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури (нині РДГУ) на межі 1980-х – 1990-х років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

54

Говорячи про відомості щодо українських традицій, звичаїв та обрядів зимового циклу, назвемо імена фольклористів, етнографів, мовознавців, історіографів, літераторів, в працях яких знаходимо записи з окресленої тематики. Це: П. Чубинський, О. Потебня, М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, О. Воропай, С. Килимник (1994), К. Квітка, О. Дей, М. Глушко, В. Борисенко, Р. Кирчів, Г. Кожоляно (2001) та ін.

Зазначимо праці щодо святково-обрядової культури та ігрової традиції маскуванню українського народу сучасного дослідника О. Курочкіна (1995, 2000), який вперше наприкінці 1990-х рр. в українській етнографії спробував класифікувати дійства персонажів новорічно-карнавального обряду «Маланка». Автор здійснив ґрунтовний аналіз та виокремив кілька видів обрядодій у рамках обряду маланкування, зокрема: господарську та шлюбну магію; імітацію хатньої роботи господині; сімейні стосунки подружжя; ігрово-еротичні, гумористичні та сатиричні сценки; пародіювання; елементи сімейно-обрядових драм (весільна тематика).

Останніми роками з'явилися роботи А. Мойсея (2021), М. Юрійчук та В. Ткаченка (2017, 2020), О. Харчишин (2014) та ін. щодо походження новорічного обряду «Маланка», його персонажів, символіки, трансформаційних процесів та сучасного стану збереження. Назвемо також праці О. Чебанюк (2014), де розглядається інваріантна модель українського молодіжного календаря, ритуали й фольклорні твори у виконанні молоді протягом обрядового річного циклу українців, що на практиці існують у численних формах і діалектних варіантах. Питання засвоєння автентичної традиції молоддю представлено у дослідженнях В. Сінельнікової та І. Сінельнікова (2019, 2020). Зміни в традиційній обрядовості ритуальних ряджень українців Карпатського регіону у ХХ–ХХІ ст. досліджує А. Гоцалюк (2018). Маланкові пісні українців півночі Молдови, переосмислення їх

мотивів у поетичному аспекті в контексті дослідження сучасного стану побутування календарно-обрядового циклу фольклорної традиції українців Молдови здійснюють О. Харчишин, Н. Пастух та В. Коваль (2019). Проте науковий доробок українських етнографів та фольклористів з окресленої теми є далеко не повним.

Виклад матеріалу дослідження

Найвеличнішим періодом народного календаря українців є період зимових різдвяних свят. Саме цей період увібрав у себе найбільш типові види народно-драматичної творчості українців, серед яких назовемо обряд «Маланки» (регіональні назви: «Меланка», «Миланка»), характерним для якого є новорічне щедрування з традиційним переодяганням у тварин і фольклорних персонажів у супроводі виконання так званих маланкових пісень.

Свою назву обряд отримав від православного свята святої Меланії, яке за юліанським календарем відзначалося 31 грудня, а за григоріанським – 13 січня. День святої Меланії завершує старий рік, а день святого Василя відкриває Новий рік. Першоджерела цього обряду, який має давню аграрно-міфологічну основу, знаходимо у глибинних дохристиянських віруваннях слов'ян, а можливо, й індоєвропейців. З фольклорних джерел відомо, що давні слов'яни зустрічали Новий рік весною, перед початком польових робіт. Підтвердження цього знаходимо, зокрема, у творчості буковинського письменника Ю. Федьковича, де образ самої «Маланки» автор трактує як «алегорію весни», а у святі на її честь вбачав «символічне звільнення весни із зимового полону» (Курочкін, 1995, с. 129). У текстах маланкових пісень також можна зустріти весняні реалії: оранку, сіяння та ін. Це дає всі підстави говорити про їх давнє походження та приналежність до весняного циклу календарної обрядовості.

Виділяють дві «Маланки» – Західну (або Подністровсько-Правобережну) та Східну (або Подніпровсько-Лівобережну). На сьогодні ця новорічна традиція найкраще збереглася в Карпатському регіоні, насамперед на буковинській та галицькій частині Гуцульщини: «в зоні українсько-молдавського пограниччя українська Маланка та її молдавські версії є найбільш життєстійкими, позначені глибокою архаїкою та різночасовими наверстуваннями» (Харчишин, 2014, с. 514). Цьому сприяла тривала відірваність південно-західного регіону від українських земель, цей регіон входив до загального масиву карпатсько-балканської культурної спільноти, надзвичайно багатой у плані карнавальних традицій. Нижче йтиметься про основні риси обрядового дійства, який локалізується у південно-західній частині України.

Якщо в східній частині окресленого ареалу головними виконавцями обряду були хлопці та дівчата (іноді лише дівчата та діти), то у західній – маланкували виключно парубочі громади. За кілька тижнів до новорічного свята призначали ватажка «Маланки», який брав на себе всі обов'язки з проведення обряду. Саме тоді учасники дійства починали виготовляти маски та реквізит. Все це здійснювалося в таємниці, адже обряд лише тоді набував магічної сили, коли про нього ніхто не знав. Вибираючи учасників дійства, враховувалися індивідуальні якості кожного. Основним переодягненим персонажем обрядодії була «Малан-

ка» – хлопець у жіночому вбранні, який вмів добре жартувати. Роль «ведмедя» доручали найсильнішому, за «смерть» брали худого і високого, «чортом» перебирався швидкий і спритний. Інші учасники обряду переодягались у «цигана», «циганку», «єврея», «єврейку», «ковалю», «москалю», «діда», «бабу», «пана» і «пані».

Переодягнувшись, парубоцькі громади у новорічну ніч обходили хати, танцювали й співали пісню про Маланку-Подністрянку. Про наближення гурту маланкарів засвідчували: брязкання чисельних дзвоників, ляскання батогів (звук, подібний до пострілу з пістолета), своєрідне звучання рогу (або кількох рогів), інших музичних інструментів, а також спів щедривок і маланкових пісень. Вірили, що саме такий шум відганяв всіляку нечисту силу. Учасники гурту йшли при танцювуючи або ж стрибаючи, то на одній, то на другій нозі. Дослідник новорічної обрядовості О. Курочкін, цитуючи болгарську фольклористку Р. Кацарову, пояснює, що таке ритмічне стрибання «за повір'ями, сприяло вкоріненню зернових та їх зростанню» (Курочкін, 1995, с. 124). З часом магія цього дійства була втрачена, але поведінка щедрувальників була збережена.

За давньою традицією, новорічні обходи маланкарів відбувалися після заходу сонця і тривали аж до світанку. Зважаючи на архаїчні народні вірування, ряджені уособлювали своїм маскуванням потойбічний світ, мешканці якого – души померлих – у визначені святкові дні, і обов'язково вночі, провідували живих родичів. Саме в такий час «нечиста сила» є найбільш активною. Колись в цей святковий вечір люди намагалися не виходити на подвір'я, бо зустріч із «перебиранцями» не обіцяла нічого доброго, адже з усіма стрічними маланкарі поводитись досить войовничо: дівчат могли облили водою, кинути в сніг чи в болото, вимастити обличчя сажею чи посипати попелом (що є давніми символами багатства та родючості) (Курочкін, 1995, с. 124).

Перебрані хлопці могли занести у хату плуг чи рало, імітуючи при цьому, що вони ніби орють ниву та її засівають. Така символічна оранка-сівба мала магічний характер, в давнину такі дії мали стимулювати силу землі перед початком нового сільськогосподарського року. Так, за допомогою слова та певних ритуальних дій учасники обряду намагалися забезпечити врожай, здоров'я, добробут та примноження в сім'ї та господарстві. Уявлення про силу дії і магічного слова тут виступало як закляття: *«Обіцяв ти, Господь, сто киль пшениці вродити...»*¹. Також є свідчення, що маланкарі ще могли вийти на город і там ляскали своїми гарапниками «на врожай» та на майбутній приплід худоби.

Вважалося доброю ознакою, коли такий гурт заходив до хати: у цьому проявлялася шана до господарів. Зазвичай ходили від хати до хати, але якщо хтось із господарів завинив перед громадою села, то до їх оселі «Маланка» не заходила. Не заходили вони також до хати, в якій був тяжко хворий або ж покійник.

Головну роль в обряді виконувала «Маланка» – ряджений хлопець. Одягнутий він був в місцевий традиційний жіночий одяг. «Маланка» обов'язково підводила брови сажею і рум'янила щоки буряком. У руках тримала кужіль і веретено, віник, горня з розведеною глиною, ляльку, квіти васильки. У хаті її дії найчастіше

¹ Записав студент кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Ю. Марусяк під час фольклорної експедиції у 1989 році.

зводилися до смішних драматичних сценок, де вона пародіювала звичайну хатню жіночу роботу. Інколи вчинки «Маланки» були зовсім протилежні народному ідеалу жінки. Це застосовувалося як для розваги, так і з виховною метою, щоб дівчата, майбутні господині не були такими ледащими, як зображувала «Маланка». Вона кокетувала, легковажно себе поводи́ла, чіпляючись з поцілунками до всіх, кого вона зустрічала. У хаті господарів «Маланка» бешкетувала, махала віником, удаючи, що прибирає. Вона могла підмітати сміття від порога до середини хати під стіл, розкидати подушки, розплескувати воду по хаті, підмазати попелом або глиною піч. Разом з О. Харчишин можемо стверджувати: очевидно, цей акт «антиповедінки» «Маланки» можна сприймати як прийом карнавальної інверсії, перевернутості, що в ритуально-магічних текстах відбиває зв'язок з потойбіччям і його представниками (Харчишин, 2014, с. 528).

У діях з піччю також спостерігаємо закладену в давнину міфологічну ідею. З наукових джерел відомо, що глина, за народним повір'ям, є важливим оберегом і, зокрема, першоджерелом акту творення людини, тому маніпуляції з нею мали ритуально-магічний сенс і осмислювалися як дії – відгомони аграрної магії, спрямовані на досягнення родючості, багатства, добробуту.

Коли «Маланка» ходила у парі з «Василем», то могла себе зображати занадто сором'язливою або ж суворою. Також часто «Маланка» могла ходити із лялькою, де представляла роль матері з дитиною. Тоді ряджені просились у хату, щоб зігріти дитя, а потім пеленали ляльку-немовля, забавляли, годували. Або ж «Маланка» могла розігрувати швидкоплинне народження дитини.

У хаті різні сценки масок виконувалися синхронно, що розпорошувало увагу господарів. «Цигани» пропонували підкувати коня або взуття дочки «на щастя». Для сміху брали велику кінську підкову і прикладали до чобота дівчини. Також «цигани» пропонували господарям виробити власного виробництва – плуг, серп, косу, сапу. Часто із «циганом» ходив на прив'язі «ведмідь», який ревів, вайлува-то ходив по хаті, намагався обнімати дівчат, мостив собі барліг на ліжку або під столом. Було заведено, що ряджений «ведмідь» під час обряду мірявся силою із господарем. «Циганки» ворожили дівчатам та парубкам. «Євреї», зчиняючи шарварок, розважали господарів різними пропозиціями: пропонували різний непотріб (картопляне намисто, порвані чоботи, панчохи), натомість у господаря випитували яйця, сало, курку та інші натуральні продукти. Відомо, що на території, де найактивніше побутовував обряд «Маланки», поряд зі слов'янським населенням проживало багато євреїв та циган, тому й не дивно, що побутові взаємини між цими народами активно були зображені в обряді.

Свій обряд маланкарі демонстрували залежно від ситуацій: якщо господар був гостинним, то вони демонстрували все, на що були здатні; а якщо навпаки, то тоді намагалися якомога більше скоротити ігрову дію. Додамо також, що створення щедрувальниками такого навмисного безладдя і розгардіяшу під час обряду маланкування добре узгоджується з давньою міфологічною концепцією, згідно з якою новорічне свято щоразу відтворює космічний акт переходу від хаосу до створення світу – гармонії.

Розпочинали й завершували свій новорічний маршрут «маланкарі» на роздоріжжях. На Прикарпатті здавна на таких місцях у перший день Нового року

(на Василя) влаштовувалися загальносільські свята-карнавали: «сход», «плес», «забава». Класична форма їх організації – коло. Про роль танців у обряді маланкування йтиметься нижче.

В радянські часи, особливо у другій половині ХХ ст., на цей обряд існувала сувора заборона, тому, коли на межі 1980-х – 1990-х рр. у фольклористичному колі Рівненського державного інституту культури (нині РДГУ) почалася робота над його відтворенням, виникли досить об'єктивні труднощі, головні з яких полягали в обмеженій на той час кількості документальних джерел. Сьогодні для пізнання глибин духовної культури слов'ян загалом і українців зокрема послуговує величезний масив інформації, накопичений фольклористами та етнографами впродовж останніх двох десятиліть. А на той час не існувало ніякої методики та ясності в реконструкції цього етнографічного явища. Відсутність потрібної інформації не давала збагнути значення символів та їх функцій. На перший погляд, здавалося, що все дуже просто: ряджені бешкетують, веселяться; але було зрозуміло, що в маланкових піснях «давній міфологічний зміст розмитий і затьмарений пізнішими соціально-побутовими нашаруваннями» (Куручкін, 1995, с. 207), що це не просто маскарад, а значно складніше за глибинною семантикою явище.

Відтворення загальної схеми обряду почалося з окремих деталей, інформація про які накопичувалася досить хаотично та без будь-якої методики. Виникали труднощі з обробкою інформації та зведенням її в єдине ціле. Тут доречно згадати добрим словом тогочасних студентів заочної форми навчання РДІК та випадкових респондентів, повідомлення яких відіграли вагомую роль у відтворенні цього обряду. Неабиякий інтерес у реконструкції сюжету виник і у його безпосередніх учасників – студентів – фольклористів РДІК, які також вносили свої корективи у відтворення тієї чи іншої обрядодії. Згодом сформувалася цілісна картина обряду. Зібрані у такий спосіб скупі етнографічні дані врешті-решт привели Р. Цапун до участі в роботі над відтворенням обряду у студентському фольклорному колективі РДІК.

У 1988 році з-поміж студентів-першокурсників, які приїхали на навчання із Прикарпаття, було організовано фольклорний гурт «Маланка», керівником якого Р. Цапун була до 1991 року. Цей гурт вивчав та популяризував народну творчість Поділля, Прикарпаття та Галичини. Саме учасникам цього гурту судилося відтворити реконструйоване за етнографічними джерелами та фольклорними записами від носіїв традиційної культури обрядове дійство «Маланка». Розпочиналося воно так, як і у давнину: голосно дзвонив дзвоник і учасники обряду просили дозволу «замаланкувати».

Під вікном обов'язково співали ритуальну пісню про Маланку-Подністрянку:

*Наша Маланка – Подністрянка, / Подністрову воду пила.
Подністрову воду пила, / На камени ноги мила.
На камени ноги мила, / Тонкий фартух замочила.
Повій, вітре буйнесенький, / Висуши фартух тонесенький...²*

² Записав студент кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Ю. Марусяк під час фольклорної експедиції у 1989 році.

Прощедрувавши під вікнами, «маланкарі» далі просилися до хати:

*У ваших дверях чотири дошки, / Пустіть Маланку до хати трошки.
Пустіть до хати будем співати, / Дасте горіхів – будем кусати.
Наша Маланка щедріє, / Пустіть до хати, най повінчує...³*

Зазвичай господарі гостинно запрошували «Маланку» до хати, особливо, якщо в хаті була доросла дівчина:

За воротями скрипки грають, / Нашу Маланку в гості приймають...²

У хаті ряджені співали пісень про Маланку, де розповідалося, як вона випасала різний «товар» та вміла варити рибку:

*Маланочка красна-красна, / Товарітка пасла, пасла.
А пасучи загубила, / Шукаючи заблудила.
Маланочка воду грила, / Білий фартух замочила.
Повій, вітре, по поланці, / Суши фартух на Маланці.
Повій, вітре, по ліщині, / Суши фартух на дівчині.
На тім боці ватра горить, / А Маланка рибку варить.
Не приступай чоботарю, / Не для тебе рибку варю.
А для Йванка-подоланка, / В него личко як у панка...³*

Серед пісень про Маланку зустрічалися й такі, де розповідається про випас нею качура. За дослідженнями О. Курочкіна (1995), «качур тут виступає втіленням родючості», тобто є належним до передшлюбної магії та «уособлює комплекс певних космогонічних уявлень, асоціюється з сонцем» (с. 131):

*Наша Маланка качури пасла, / Заки вечірня зоря не згасла.
Як почала зоря згасати, / Стала Маланка додому гнати...⁴*

Також у маланкових піснях зустрічався надзвичайно давній фольклорний мотив «Маланки-пряхи». В руках комедійний персонаж носив кужіль або веретено, демонструючи при цьому свою вправність у ткацтві. У пісні виготовлені шовки і кедри (килими) «Маланка» надсилала матері, брату, сестрі. Усі її подарунки ніхто із них не приймав, лише милий приймав її дари:

*Темна нічка-щедрівочка, / Не виспала си Маланочка.
Шовки пряла, кедри ткала, / Та й до тата (мами, брата) дари слала.
Прийми, тату, дари мої, / Викупи мня із неволі.*

³ Записав студент кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури В. Медвідь під час фольклорної експедиції у 1987 році.

⁴ Записав студент кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Ю. Марусяк під час фольклорної експедиції у 1989 році.

*Ой не прийму дари твої, / Бо не слухала слова мої.
Бо ходила понад річку, / Ти з Василем цілу нічку.
Темна нічка-щедрівочка, Не виспала си Маланочка.
Шовки пряла, кедри ткала, / Та й до милого дари слала.
Прийми, милий, дари мої, / Викупи мя із неволі.
Ой прийму я дари твої, / Бо слухала слова мої.
Бо ходила понад річку, / Ти зі мною цілу нічку...⁴*

Наголосимо, що образ «Маланки-пряхи» О. Курочкін схильний залічувати до архетипних мотивів: ткацтво і прядіння характеризують культ Макоші, акт «новорічного прядіння символізував нескінченність людського буття» (Курочкін, 1995, с. 233), а такі маланкові пісні науковці зараховують до «архетипного мотиву новорічно-маланкового прядіння» (Харчишин, 2014, с. 522).

Поруч із «Маланкою» у новорічному обряді згадується й «Василь». Він виступає як гарний господар, який оре ниву та її засіває, або ж зображується в іпостасі ритуальної квітки – «Васильчика»:

*Ой Василю, васильчику, / Посію тебе в городчику.
Будем тебе поливати, / В неділю рано проскубати,
Та й дівчатам дарувати, / За русу косу й уплітати...⁵*

60

Разом з О. Харчишин наголосимо, що образ Василька є також, як і усі інші образи маланкування, «глибоко архаїчним у своєму первісному прочитанні як метаморфози "людина – квітка"... Треба сказати, що у буковинсько-бессарабській традиції різних народів (українців, молдован, гагаузів, болгар та ін.) рослина васильок (літературна назва базилік) має потужне ритуально-магічне й лікувальне значення та в зоні українсько-романського сусідства посідає одне з центральних місць серед рослинного пантеону в багатьох обрядодіях (календарно-, родинно-обрядових), у магічно-сакральній практиці. Базилік-васильок належить до часто вживаних поетичних образів у молдовських піснях про кохання, де є символом дівчості, еротики, молодіжних дошлюбних традицій» (Харчишин, 2014, с. 525–526).

У щедрівках образ Василя і Маланки показують як щасливе подружжя, що живе у любові та злагоді, ведучи своє селянське господарство:

*Ой на горі вітер віє, / Там Василько жито сіє.
Сіє-віє посіває, / Тай на Маланку споглядає...⁶*

Слід також наголосити, що більшість дослідників (зокрема А. Іваницький) визначає мелодику («наспів») маланкових пісень як одну із найархаїчніших в українському фольклорі (Цит. за: Харчишин, 2014, с. 524). Тут активно прослід-

⁵ Записав студент кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Ю. Марусяк під час фольклорної експедиції у 1989 році.

⁶ Записала викладач кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Р. Цапун під час фольклорної експедиції у 1989 році.

ковуються давні традиції колективного речитативного співу, його мовно-речитативна природа, чітко прослідковується узгоджений ритмічний бік виконання. «Маланкарі» співають активно, бадьоро, інколи підкреслено акцентуючи окремі складоноти, а інколи трохи акцентуючи майже кожний звук. До речі, підкреслення кожної складоноти у маланкових піснях виникає під впливом танцювальних рухів, адже одночасно з піснями, різноманітними жартами, витівками, драматичними сценками важливе місце в ритуалі «Маланки» належало танцям, які, як відомо, збивають дихання і порушують опорність діафрагми:

*На дворі мороз, пляскати не мож, / Пустіть до хати, будем плесати...
На дворі дуби, студи нам в зуби, / Пустіть до хати будем плесати...⁷*

Слово «плесати» і «пляскати» трактується як танець (плес) або ж танець з плесканням у долоні. О. Харчишин описує «обрядовий пляс» як обов'язковий елемент буковинсько-бессарабського маланкування (Харчишин, 2014, с. 518). Існувало повір'я, що швидкі танці та високі стрибки ряджених у святкову ніч позитивно впливали на посіви, тому чим вище ряджені стрибали, тим мав бути кращий врожай. Часто учасники «переберії» ставали в коло, в яке запрошували дочку господаря, і танцювали під мелодію повільної коломийки, бажаючи дівчині в наступному році вийти заміж. Цей танок також мав магічну ініціалізовану семантику – через вивід у «данець» дівчина проходила своєрідну ініціацію – перехід у статус «дівки»: «щоб та дівчина була у гонорі» (Харчишин, 2014, с. 518–519; Мойсей, 2021). Дівчина танцювала в парі з «Маланкою» та «гуцулом», або ж намагалася перетанцювати костюмованих візитерів, викликаючи їх ту такий спосіб на змагання. Згодом дівчина-відданиця розраховувалася горіхами, які спеціально припасала для такої події. Коли танцювали, то вона їх виносила в решеті, таракотіла в такт мелодії, яку грали музики, і обдаровувала горіхами маскованих щедрувальників.

Хатнє дійство «Маланки» нагадувало концерт-виставу, де у синкретичному поєднанні музики, танцю, драматично-театральної дії заздалегідь були продумані усі ролі кожного з її персонажів. Учасники обряду у жестах, вигуках, жартах намагалися найістотніше підкреслити поведінку зображуваних персонажів. Запрошували до танцю «діда» з «бабою», які, танцюючи під повільну мелодію, ледь волочили за собою ноги, кречали, скаржились на біль у попереку. Танець «пані» і «пана» висміював їх аристократичні манери: «пані» весь час заглядала в дзеркальце, а «пан» постійно кланявся, знімав циліндр і цілував їй руку. Коли танцювали «гуцули», то грали швидко коломийку, і тоді танцюристи показували усю свою спритність у танці.

На завершення обрядової дії відбувався ритуал віншування, який часто мав імпровізаційний характер, хоча здебільшого він був вербально-стабільним. Ця дія найчастіше доручалася ватажку ряджених: *«Вінчую Вас щистем, здорв'ям з цим Новим роком! Аби цей випровадили, кращого та веселішо за рік*

⁷ Записав студентом кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури В. Медвідь під час фольклорної експедиції у 1987 році.

*дочекали до Різдва Христового, від Різдва Христового до Василя, від Василя до Богоявлення, від Богоявлення до сто літ, поки Вам Бог назначив вік. Христос ся рождає!».*⁸

Виконавши свою ігрову програму, маланкарі зверталися до господарів з проханням за винагороду: *«А ви, господарі, не скупіт сі, з нашої Маланкой розплатіт сі!».*⁹

Зазвичай такі звертання були проголошені в жартівливій формі:

Дайте Маланці їсти й пити, / Буде Маланка говорити.

*Дайте Маланці сира й масла, / Щоб на Маланці шкіра не трясла...*⁹ (Або ж: дайте Маланці на спідницю (намисто, фартух, кісники, сережки), дайте гроші на дзвоник, гуцулу на люльку). Господарі знали, що від належного обдарування щедрувальників залежить їх майбутній добробут. Обдаровували грошима, давали збіжжя, сало, ковбасу, вареники, пироги, яблука, горіхи, цукерки. Особливо щедрими були господарі, коли в хату заходила перша «Маланка», або ж тоді, де була дочка на виданні. В такому випадку маланкарів могли навіть запросити до столу. Пригощаючи, дівчина намагалася показати себе з найкращого боку, вмілою та вправною господинею. Щедрувальники віддячували господарям і дівчині співом маланкових пісень з виразною передшлюбною семантикою, «що дає змогу розглядати цей регіональний прояв творчості в загальній системі української народної поезії кохання» та шлюбної магії (Харчишин, 2014, с. 514).

Коли щедрість господаря була недостатньою, тоді щедрувальники могли йому наробити різної шкоди: обдерти піч, обмазати дьогтем або рідиною з кізяка хату, обмастити сажею стіни, вивернути миски, розкидати дрова, зняти ворота, розплести тин. Інколи в хаті господаря щедрувальники бачили безлад, неохайність, тоді також могли наробити шкоди, у такий спосіб осуджуючи господаринь, які до свята не прибрали оселю. Відщедрувавши, «Маланка» прямувала до наступної оселі.

Ось за таким сценарієм студентський фольклорний гурт РДІК «Маланка» відтворив це давнє ігрове дійство. Вперше з програмою обряду «Маланка» колектив виступив на грудневому засіданні Університету «Просвіта» у м. Рівне (1989). З того часу колектив й отримав однойменну назву. Згодом учасники колективу успішно реконструювали цей обряд на II обласному святі щедрувальників і колядників у м. Рівне (1991), а також у новорічній телепрограмі «Щедрий вечір» Українського комітету по радіо і телебаченню (м. Київ, 1990). Зацікавлення до цього обряду виявила і студентка класу Р. Цапун Оксана Пех, яка у дуеті зі Степаном Ткачем (цимбали) досить успішно виконала маланкові пісні на VIII Слов'янському фольклорному фестивалі «Коляда» у м. Рівне (2002).

⁸ Записав студент кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Ю. Марусяк під час фольклорної експедиції у 1989 році (подається зі збереженням діалектних особливостей місцевої говірки).

⁹ Записала викладач кафедри фольклору Рівненського державного інституту культури Р. Цапун під час фольклорної експедиції у 1989 році.

Висновки

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновки, що в українській традиційній культурі таке народне карнавальне свято, як «Маланка», дає змогу усвідомити єднання людини та природи, у якому вони стають одним цілим. Ряджені співають щедрівки з побажаннями врожаю, добра, щастя в родині. Це свято, по своїй суті, відображає світогляд українців, підкреслює їхню самотність та своєрідність серед інших слов'янських народів. Цікавою особливістю цього ігрового дійства є те, що в минулому воно виконувало роль цензури моральних норм, вчинків і поведінки членів селянської громади. Маланкарі не заходили до тих, хто чимось завинив перед громадою. Таким способом проявлявся громадський осуд селянської громади. Щоб уникнути цієї ганьби, господарі, які мали такий гріх, ходили просити вибачення у маланкарів.

На жаль, досліджуваний об'єкт вже втратив своє живе побутування та первісний синкретизм й перейшов до реліктових явищ та явищ розважальної постановочної карнавально-маскової культури, а маланкові пісні здебільшого виявляються у жартівливих родинно-побутових сенсах. Це характеризується зміщенням акцентів із міфологічних рис на побутові конотації. Тому так важливо здійснювати реконструкцію цього давнього зразка духовної культури слов'ян, щоб не дати перерватися зв'язку між культурою далеких пращурів і сьогоденням, збагатити її активних та пасивних учасників любов'ю до рідної культури та землі.

Список бібліографічних посилань

- Гоцалюк, А. (2018). Зміни в традиційній обрядовості ритуальних ряджень українців карпатського регіону у XX–XXI столітті. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, 41, 3–11.
- Килимник, С. (1994). *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні (зимовий цикл)* (Кн. 1, Т. 1.). Обереги.
- Кожоляно, Г. (2001). *Народознавство Буковини. Новорічно-різдвяна обрядовість буковинців: Різдво-Коляда, Новий рік, Водохрещення*. Рута.
- Курочкін, О. (1995). *Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок)*. Українське народознавство.
- Курочкін, О. (2000). Українські «маланкарі» – східна гілка карпато-балканської карнавальної традиції. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*, 18, 70–75. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9883/Kurochkin_Ukrayins'ki_malankari.pdf
- Мойсей, А. (2021). Обряд Маланки: походження, взаємовпливи та сучасність. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 2(30), 78–83. <https://www.doi.org/10.24061/2411-6181.2.2021.273>
- Сінельнікова, В. В., & Сінельніков, І. Г. (2019). Деякі питання засвоєння автентичної традиції співу у міському молодіжному фольклористичному колективі. *Імідж сучасного педагога*, 4(187), 94–99. <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/168463/178248>

- Сінельнікова, В., & Сінельніков, І. (2022). Опанування народно-музичної традиції в студентському фольклорному колективі. *Вісник КНУКІМ. Серія: Мистецтвознавство*, 47, 80–87. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.47.2022.269576>
- Ткаченко, В., & Юрійчук, М. (2017). «Маланка» на теренах Південно-Західного Поділля. *Матеріали до української етнології*, 16(19), 155–158.
- Харчишин, О. (2014). Маланкові пісні українців півночі Молдови: поетичний аспект (переосмислення мотивів). *Народознавчі зошити*, 3(117), 514–528. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94451/10-Kharchishin.pdf?sequence=1>
- Харчишин, О., Пастух, Н., & Коваль, В. (2019). Сучасний стан побутування фольклорної традиції українців Молдови: календарно-обрядовий цикл. *Народознавчі зошити*, 4(148), 877–897. <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.878>
- Юрійчук, М., & Ткаченко, В. (2020). Різдяно-водохрещенська обрядовість на південно-західному Поділлі (до етнографічного образу сучасної України). *Переяслівка*, 17(19), 171–177.
- Chebanyuk, O. Yu. (2014). Youth calendar in the context of traditional culture of Ukrainians. *Слов'янський світ*, 12, 148–161. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72420/10-Chebanyuk.pdf?sequence=1>

References

- Chebanyuk, O. Yu. (2014). Youth calendar in the context of traditional culture of Ukrainians. *Slovianskyi svit*, 12, 148–161. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72420/10-Chebanyuk.pdf?sequence=1> [in English].
- Hotsaliuk, A. (2018). Zminy v tradytsiini obriadovosti rytualnykh riadzen ukrainsiv karpatskoho rehionu u XX–XXI stolitti [Changes in traditional commitment of ritual cheeses of Ukrainians of the Carpathian region in XX–XXI centuries]. *Topical Problems of History, Theory and Practice of Artistic Culture*, 41, 3–11 [in Ukrainian].
- Kharchyshyn, O. (2014). Malankovi pisni ukrainsiv pivnochi Moldovy: poetychnyi aspekt (pereosmyslennia motyviv) [Malanka songs by Ukrainians of Northern Moldova: poetic aspect (reinterpretation of motives)]. *The Ethnology Notebooks*, 3(117), 514–528. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94451/10-Kharchishin.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Kharchyshyn, O., Pastukh, N., & Koval, V. (2019). Suchasnyi stan pobutuvannia folklornoi tradytsii ukrainsiv Moldovy: kalendarno-obriadovi tsykl [Malanka songs by Ukrainians of Northern Moldova: poetic aspect (reinterpretation of motives)]. *The Ethnology Notebooks*, 4(148), 877–897. <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.878> [in Ukrainian].
- Kozholianko, H. (2001). *Narodoznavstvo Bukovyny. Novorichno-rizdviana obriadovist bukovyntsv: Rizdvo-Koliada, Novyi rik, Vodokhreshchennia* [Folklore of Bukovyna. New Year's and Christmas rites of the Bukovinites: Christmas- Carol, New Year, Baptism]. Ruta [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (1995). *Ukrainski novorichni obriady: "Kozh" i "Malanka" (z istorii narodnykh masok)* [Ukrainian New Year's rites: "Goat" and "Malanka" (from the history of folk masks)]. *Ukrainske narodoznavstvo* [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (2000). *Ukrainski "malankari" – skhidna hilka karpato-balkanskoi karnavalnoi tradytsii* [Ukrainian "malancars" – the eastern part of Carpathian-Balkan carnival tradition]. *NaUKMA Research Papers. Theory and History of Culture*, 18, 70–75. <http://ekmair.ukma>

- edu.ua/bitstream/handle/123456789/9883/Kurochkin_Ukrayinski_malankari.pdf [in Ukrainian].
- Kylymnyk, S. (1994). *Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvittleni (zymovy tsykl)* [Ukrainian year in folk customs in historical light (winter cycle)] (Book 1, Vol. 1.). Oberehy [in Ukrainian].
- Moisei, A. (2021). Obriadi Malanky: pokhodzhennia, vzaiemovplyvy ta suchasnist [The rite of Malanka is its origin, mutual influences and modernity]. *Current Issues of Social Sciences and History of Medicine*, 2(30), 78–83. <https://www.doi.org/10.24061/2411-6181.2.2021.273> [in Ukrainian].
- Sinelnikova, V. V., & Sinelnikov, I. H. (2019). Deiaki pytannia zasvoiennia avtentychnoi tradytsii spivu u miskomu molodizhnomu folklorystychnomu kolektyvi [Some questions of development of authentic tradition of the copy in the city youth folklorist collective]. *Image of the Modern Pedagogue*, 4(187), 94–99. <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/168463/178248> [in Ukrainian].
- Sinelnikova, V., & Sinelnikov, I. (2022). Opanuvannia narodno-muzychnoi tradytsii v studentskomu folklornomu kolektyvi [Mastering the folk music tradition in the student folklore group]. *Bulletin of KNUKIM. Series in Arts*, 47, 80–87. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.47.2022.269576> [in Ukrainian].
- Tkachenko, V., & Yuriichuk, M. (2017). "Malanka" na terenakh Pivdenno-Zakhidnoho Podillia ["Malanka" on the territory of South-Western Podillia]. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 16(19), 155–158 [in Ukrainian].
- Yuriichuk, M., & Tkachenko, V. (2020). Rizdviano-vodokhreshchenska obriadovist na pivdenno-zakhidnomu Podilli (do etnografichnoho obrazu suchasnoi Ukrainy) [Christmas-epiphany rites in the south-western Podillia (to the ethnographic image of modern Ukraine)]. *Pereiaslivka*, 17(19), 171–177 [in Ukrainian].

RECONSTRUCTION OF TRADITIONAL NEW YEAR'S RITES IN THE WORK OF STUDENT FOLKLORE GROUP

Raisa Tsapun^{1a}, Valentyna Sinelnikova^{2b}

¹ Honored Artist of Ukraine, Associate Professor;

ORCID: 0000-0003-2229-1868; e-mail: tsapunraisa1958@gmail.com

² PhD in History, Associate Professor;

ORCID: 0000-0001-9488-270X; e-mail: valentinasinelnikova@ukr.net

^a Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine

^b Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to highlight the Ukrainian New Year's Carnival rite *Malanka*, which is best preserved today in the Carpathian region, primarily in the Bukovyna and Galician parts of the Hutsulshchyna region; to characterize the main elements of the ritual performance and to reconstruct it using ethnographic sources collected by students of the Folklore Department of the Rivne State Institute of Culture (now Rivne State University of the Humanities) in the 1980s and 1990s. **Research methodology.** In the process of searching and analyzing the relevant literature, music-theoretical and source studies methods were used. In the process of collecting folklore and ethnographic material on the state of the *Malanka* traditions' preservation, field methods were used, including interviews, observation, etc. with further primary processing of materials in the conditions of a field folklore expedition, decoding (transcribing), archiving of materials and direct rehearsal and stage performance reconstruction. The comparative and analytical method was used to substantiate the conclusions. **Scientific novelty of the research.** The article reveals the role and significance of the New Year's Carnival rite *Malanka* and its influence on the formation of spiritual culture in the student community. **Conclusions.** In the Ukrainian traditional culture, such a New Year's Carnival rite as *Malanka* makes it possible to realize the unity of man and nature. This holiday, in its essence, reflects the worldview of Ukrainians and emphasizes their identity and originality among other Slavic peoples. In the past, it served as a censor of moral norms, actions and behaviour of peasant community members. Unfortunately, the object under study has already passed into the phenomena of entertaining staged carnival and mask culture and has lost its deep semantics. That is why it is so important to reconstruct this example of the spiritual culture of the ancient Slavs in order not to break the connection between the culture of ancient ancestors and the present.

Keywords: calendar folklore; ritual performance; folklore ensemble; winter calendar ritual; *Malanka*; reconstruction

